

מזכר מדיניות

מאי 2019

שתי מלחמות ודמוגרפיה

מבט ארוך טווח על תוצאות הבחירות האחרונות בישראל

דן בן-דוד¹

תקציר

בין הממצאים המרכזיים של המחקר: חלקו של גוש הימין-דתי מתוך סך הקולות עלה בחודות ב-1977, כשניצח בבחירות בפעם הראשונה, ונמצא בירידה מתמדת מאז (מלבד שתי מערכות הבחירות האחרונות); חלקו של גוש המרכז-שמאל נפל בחודות ב-1977 ונמצא בנסיגה מתמדת (כאחוז מכלל הקולות) מאז שנות התשעים – עם קבלת רק שליש מהקולות ב-2019; הגורם המכריע בבחירות במהלך העשורים האחרונים הוא ההליכה ימינה של הדתיים ובעיקר של החרדים – עם גידול של יותר מפי שלושה בחלקם של החרדים מסך הקולות מאז שנות השבעים. כמו כן, בעוד ששיעור ההצבעה בקרב החרדים הוא הגבוה (80%) מבין כל קבוצות האוכלוסיה, מספר הקולות שקיבלו המפלגות החרדיות שווה ל-100% מכלל החרדים בגילים 18 ומעלה, מה שאומר שישנם מצביעים לא-חרדים רבים שמצביעים עבור מפלגות חרדיות.

ההתפתחויות בזירה הפוליטית עוזרות להסביר את התפנית הגדולה בעדיפויות הלאומיות של ישראל בתשתיות מפתח כמו חינוך, תחבורה ובריאות. הניתוח שלהלן מסיר את הנימוקים המקובלים בכך שהוא מראה כי ההוצאות הציבוריות האזרחיות (כלומר, ללא הכללת הוצאות הביטחון) של ישראל היו גבוהות או דומות למוצע ההוצאות הציבוריות האזרחיות של ה-OECD במהלך ארבעת העשורים בהם חלו השינויים המהותיים בעדיפויות הלאומיות של ישראל. תוצאות הבחירות שנערכו השנה משמשות הן כסימן מדאיג לבאות אם הימין והשמאל של ישראל לא יתחילו לעבוד יחדיו, והן כקרבן אור במידה ויתקיים ביניהם שיתוף פעולה בכל זאת.

הבחירות באפריל 2019

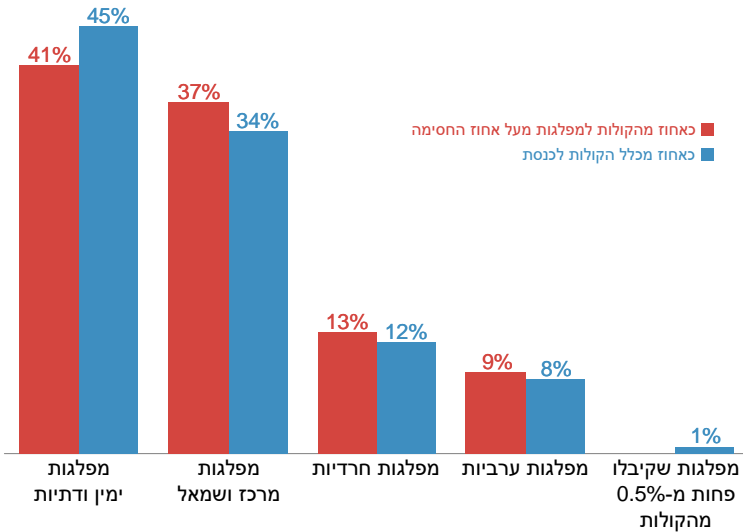
במדינה המציבה את הביטחון הלאומי מעל כל דבר אחר בבחירות לכנסת, התאחדו שלושה רמטכ"לים לשעבר ביחד עם יאיר לפיד, מנהיג "יש עתיד", ליצירת מפלגת "כחול לבן" החדשה בראשות רב אלוף (במיל.). בני גנץ. מפלגה זו שילבה אנשים בעלי דעות פוליטיות מגוונות שחצו את ספקטרום הימין-שמאל המתון כדי ליצר מפלגת מרכז שהציגה תחרות משמעותית ראשונה לראש הממשלה בנימין נתניהו במשך עשור. למרות "כחול לבן" עשתה היסטוריה בכך שהשיגה 35 מנדטים חודשים ספורים לאחר הקמתה, הצליח הליכוד להשוות את התוצאה הייחודית עם 35 מנדטים גם הוא, שיפור יוצא דופן יחסית למערכות הבחירות של השנים האחרונות.

¹ פרופ' דן בן-דוד, נשיא מוסד שורש למחקר כלכלי-חברתי, חבר סגל בחוג למדיניות ציבורית באוניברסיטת תל-אביב.

תרשים 1

הצבעה לגושים פוליטיים

כאחוז מסך קולות ההצבעה לכנסת, 9 באפריל, 2019

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה והכנסת

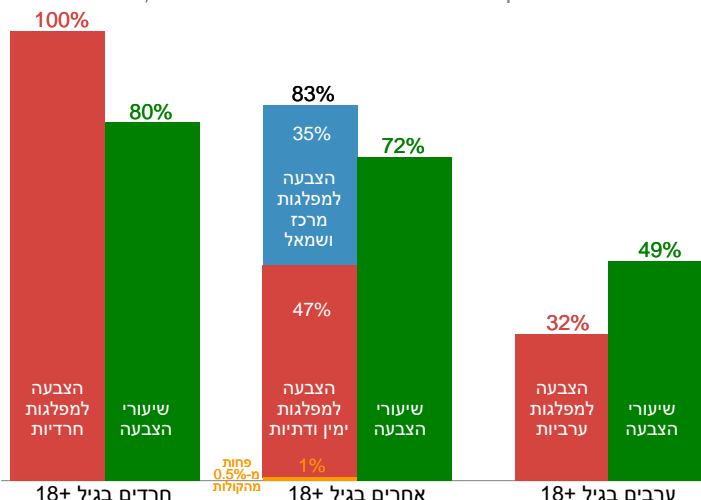
ששיעור ההצבעה הארצי בקרב כלל הבוחרים באפריל 2019 היה 68.5%, היתה שונות רבה מאוד בשיעורי ההצבעה של קבוצות אוכלוסיה שונות. 80% מהחרדים בגילים 18 ומעלה הצביעו לעומת רק 49% מהערבים בני אותו גילים. אך אלה לא ההבדלים היחידים בין שתי הקבוצות.

מספר הקולות שהתקבלו על ידי המפלגות החרדיות השתווה ל-100% מאוכלוסית החרדים בגילי ההצבעה (תרשים 2). פירוש הדבר הוא כי המפלגות החרדיות קבלו תמיכה ניכרת ממצביעים שאינם

תרשים 2

שיעורי הצבעה ושיעור קולות לגושים הפוליטיים*

כאחוז מקבוצות האוכלוסיה הרלוונטיות בגיל 18+, 2019

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

עם זאת, התוצאה הכוללת בכל הנוגע לשני הגושים הפוליטיים העיקריים היתה שוויונית הרבה פחות. המפלגות הדתיות והחרדיות, שהחלו להגדיר את עצמן כ"שותפות הטבעיות" של הליכוד, העניקו לגוש המפלגות הימניות והדתיות 54% מהמנדטים, ובכך הבטיחו עוד ממשלה שתורכב ממפלגות אלה (תרשים 1). הפער המלא בין הגושים טושטש עוד יותר על ידי אחוז החסימה בישראל, העומד על 3.25%, שמנע משלוש מפלגות ימניות/דתיות נוספות (שזכו ביחד ל-7.7% מכלל הקולות) להיכנס לכנסת. לולא אבדו הקולות שקבלו מפלגות אלה, היה גוש הימין-דתי מקבל מספר מנדטים נוספים לחיזוק שלטונו. כדי להעריך טוב יותר את העדפות הבוחרים בישראל, הדגש בעבודה זו – אלא אם יצוין אחרת – הוא על קולות ההצבעה בפועל ולא על הקולות שקיבלו מפלגות שעברו את אחוז החסימה.

כתוצאה מכך, דפוסי ההצבעה לשני הגושים הנוותרים, של החרדים ושל הערבים, לא היו כה ברורים כפי שאולי היה נדמה. בעוד

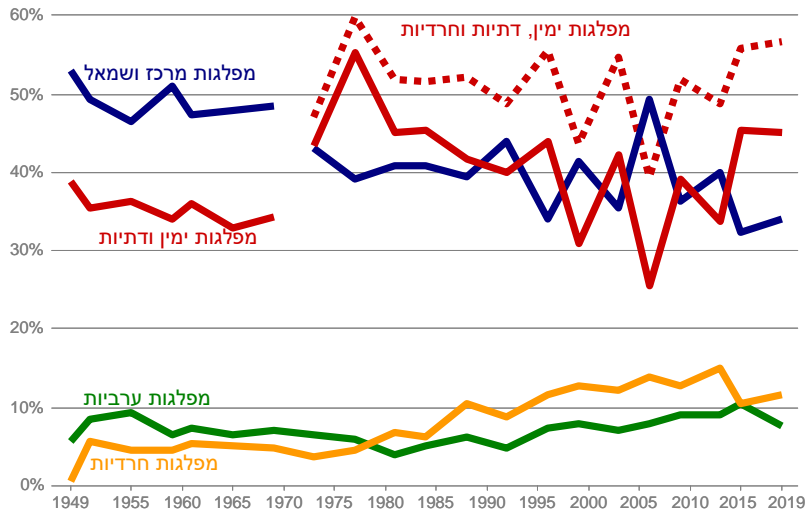
חרדים. בקצה השני של הספקטרום, הקולות שהתקבלו על ידי המפלגות הערביות עמדו על 32% בלבד מהאוכלוסיה הערבית בגילי ההצבעה, מה שאומר ששליש מהמצביעים הערבים הצביעו למפלגות שאינן ערביות. לבסוף, הקולות שהתקבלו על ידי גוש המרכז-שמאל, גוש הימין-דתי ומפלגות שקבלו פחות מ-0.5% מהקולות הסתכם ב-83% מכלל האוכלוסיה שאינה חרדית או ערבית בגילי ההצבעה. מתוך אותם 83%, קיבל הגוש הימין-דתי מספר קולות הגבוה בשליש מאשר גוש המרכז-שמאל – סימן לזמנים.

על מנת להבין טוב יותר את הכיוון הפוליטי ארוך הטווח אליו מתקדמת ישראל, הניחו את הניסוי המחשבתי הבא. תרשים 3 בוחן את שני הגושים הפוליטיים העיקריים בישראל מאז הבחירות הראשונות במדינה, אך עם כמה הבדלים. כל הקולות שניתנו למפלגות שקבלו לפחות 0.5% מכלל ההצבעות לכנסת נכללים כאן – בין אם עברו המפלגות את אחוז החסימה הרשמי ובין אם לאו. ניסוי זה מתעלם גם מן העובדה ש"השותפות

תרשים 3

חלקם של הגושים הפוליטיים*

כאחוז מסך קולות ההצבעה לכנסת (אילו החיבורים של השנים האחרונות היו מתקיימים תמיד)

* כל המפלגות שקיבלו לפחות 0.5% מסך הקולות (אחוז החסימה הנוכחי הוא 3.25%).

 מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
 נתונים: הלמ"ס, הכנסת והמכון הישראלי לדמוקרטיה

הקולות שניתנו לגוש המרכז-שמאל, לפני שהחל לרדת שוב משנות התשעים המוקדמות (עם כמה חריגות). בבחירות האחרונות השיג גוש זה – הכולל כיום את כחול לבן, מפלגת העבודה ומרצ – רק 34% מכלל הקולות (תרשים 1).

ב-1977 הגוש הימין-דתי עלה לשלטון בפעם הראשונה כשקיבל את אחוזי הקולות (50%) הגבוה בתולדותינו. אך בניגוד לתחושה הרווחת בארץ, כשחלה הירידה בגוש המרכז-שמאל, לא התקבלה תמונת ראי של עלייה בחלקו של גוש הימין-דתי בכלל הקולות. ההיפך הוא הנכון. גוש הימין-דתי נמצא בהתדרדרות הרב-עשורית מ-1977 עד לשתני מערכות הבחירות האחרונות.

השינוי ביחסי הכוחות הפוליטיים בישראל מאז בחירות 1977 נבע מהנטייה החזקה ימינה שהלכה וגברה במפד"ל ומפלגות הלוויין שלה – וכן ממשקלן ההולך וגדל במהירות של המפלגות החרדיות. למעשה, המפלגות החרדיות הפכו לממליכי המלכים בישראל מאז 1977. החיבור עימן הוא זה שמאפשר לאחד מהגושים המרכזיים לשלוט במדינה. ב-1973, כשהחרדים לא היו חלק מהקואליציה, הם זכו ל-3.7% מכלל הקולות. שיעור זה גדל ל-11.7% מכלל קולות המצביעים בבחירות השנה. המפלגות החרדיות, אגודת ישראל ושי"ס, שלא היו חברות באף ממשלה לפני 1977 (שי"ס נכנסה לכנסת בפעם הראשונה ב-1984) היו בקואליציה במשך 39 מ-42 השנים שחלפו מאז 1977.

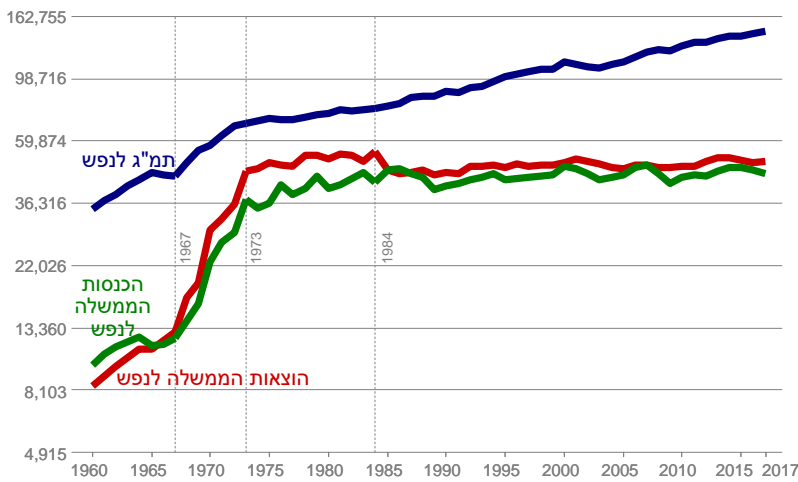
כך היינו, והתפנית שעשינו

השינויים במאזן הכח הפוליטי הגבירו את התפנית בעדיפויות הלאומיות שהחלה אחרי מלחמת ששת הימים ב-1967 והתעצמה מאז בחירות 1977. פחות ממיליון בני אדם התגוררו בישראל בזמן הכרזת העצמאות ב-1948. עם הגעתם של ניצולי השואה שהורשו סופסוף להיכנס לאחר קום המדינה, והעליה ההמונית של יהודים מארצות ערב שחלקן הכריזו מלחמה על המדינה הצעירה, עברה אוכלוסיית ישראל את נקודת הציון של שני מיליון התושבים עד סוף שנות החמישים. במהלך תקופה זו המדינה בנתה את התשתיות למגורים ולחינוך של העולים החדשים וטיפלה בצרכי הבריאות של האוכלוסייה, תוך כדי הקצבת מזון בתקופת הצנע והתגוננות מפני מתקפות על ידי שכנים שלא השלימו עם קיומה של ישראל. מ-1960 ועד מלחמת ששת הימים ב-1967 צמחה אוכלוסיית המדינה ב-600,000 נפשות נוספות. במהלך הגידול יוצא הדופן הזה באוכלוסייה, הצליחה ישראל למצוא את האמצעים לבנות את התשתיות

תרשים 4

הוצאות הממשלה, הכנסות הממשלה ותמ"ג לנפש

*במחירי 2015, 1960-2017

* ממשלה רחבה. סרגל מידה לוגריתמי.

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: בנק ישראל והלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

לנפש, אך זה לא הספיק לכיסוי הקפיצה בהוצאות. העודפים התקציביים הפכו לגירעונות גדולים שעמדו על 10.8% מהתמ"ג במוצג שנתי במהלך שש השנים שלאחר מלחמת ששת הימים. ההתרחבות המוניטרית שנדרשה כדי לכסות את ההוצאות יוצאות הדופן הובילה עד 1972 לשיעור אינפלציה שנתי של 26%.

ואז באה מתקפת הפתע על ישראל באוקטובר 1973. הנשורת ממלחמת יום הכיפורים שינתה את המדינה לנצח, עם עיגון המהפך בבחירות של 1977. העדיפויות הלאומיות השתנו מקצה לקצה, עם תוצאות ארוכות טווח מעבר לכל מה שניתן היה לדמיין אז.

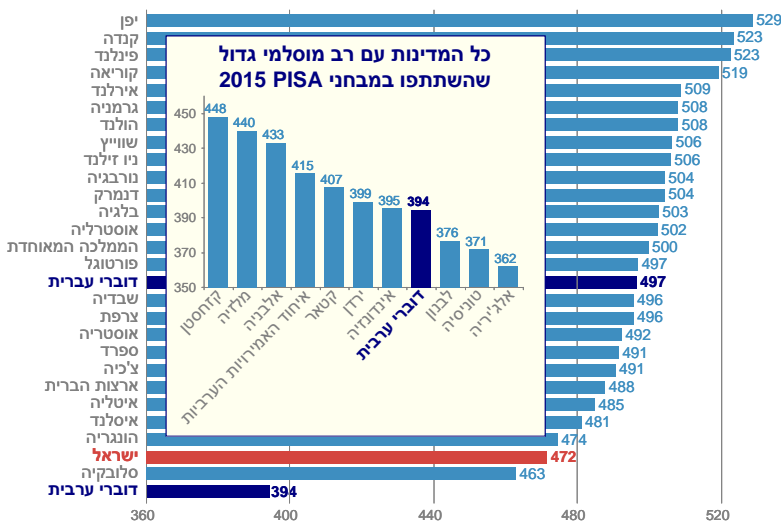
תשתית התחבורה זכתה להתעלמות. בעוד שהצפיפות בכבישים בישראל הגיעה ב-1970 לשוויון עם הממוצע של המדינות האירופיות הקטנות (בלגיה, דנמרק, הולנד ושווייץ), מספר כלי הרכב לקילומטר

כביש בישראל עלה ב-502% והיום הינו כמעט פי שלושה מהמספר במדינות אלה (בן-דוד, 2019). וזאת למרות העובדה שמספר כלי הרכב לנפש בישראל נמוך ב-40% מן הממוצע במדינות האירופיות הקטנות.

תרשים 5

רמה כללית של החינוך בעולם המפותח

ממוצעים ארציים ב-OECD במבחני PISA 2015
(נתוני ישראל אינם כוללים חרדים)

* ממוצע ארצי במבחנים במתמטיקה, מדע וקריאה.

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: PISA והרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך

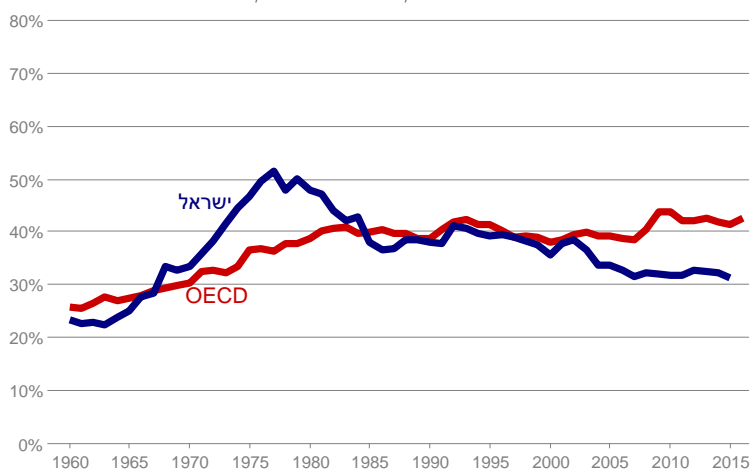
בתי הספר בישראל הם מן הגרועים בעולם המפותח (בן-דוד וקמחי, 2017). ההישגים במקצועות ליבה כמו מתמטיקה, מדעים וקריאה מציבים את ישראל במקום ה-24 מתוך 25 מדינות מפותחות (תרשים 5). תוצאה עגומה זו אף אינה מביאה בחשבון את הילדים החרדים, שמרביתם אינם לומדים את החומר ואינם משתתפים בבחינות. הילדים היהודים שאינם חרדים שהשתתפו בבחינה דורגו מתחת למרבית המדינות המפותחות, בעוד שציוניהם של דוברי הערבית בישראל היו נמוכים מאשר במדינות עולם שלישי רבות. הישגיהם היו כה נמוכים, שהם דורגו מתחת למרבית המדינות בעלות רוב מוסלמי מובהק (ראו גרף פנימי בתרשים 5).

בישראל היו שבע אוניברסיטאות מחקר בתחילת שנות השבעים. ציון הדרך הזה הושג כשבין השנים 1948 ו-1973, מספר אנשי הסגל הבכיר עלה בקצב מהיר בהרבה מקצב הגידול המסחרר של האוכלוסיה בישראל. שיעורו של הסגל בכיר באוכלוסיה התקרר לשיעורים אמריקאים ב-1973. ישראל העשירה בהרבה והגדולה בהרבה של העשורים שחלפו מאז אפשרה לשיעור זה לרדת בהתמדה ובתלילות. חלקם של אנשי הסגל האוניברסיטאי הבכיר באוכלוסיה היום נמוך ב-60% לעומת אמצע שנות השבעים (בן-דוד וקמחי, 2017). למרות שאוכלוסייתה של ישראל גדלה ב-168% מאז 1973, וההכנסה לנפש יותר מהכפילה את עצמה, ישראל לא הקימה עוד טכניון, אוניברסיטה עברית או אוניברסיטת תל-אביב. במקום זה, המדינה הקטינה בחמישית את מספר אנשי הסגל הבכיר בכל אחת משלושת המוסדות הללו. ישראל הענייה בהרבה של שלושת העשורים הראשונים הצליחה להגדיל את מספרן של מיטות האשפוז בבתי החולים באותו קצב פנומנלי של הגידול באוכלוסיה (בן-דוד, 2019). מספר מיטות האשפוז לנפש בבתי החולים נותר יציב יחסית, וגבוה, עד 1977. מאז, ירדו מספר המיטות לנפש ב-45%, מה שהביא את ישראל לצמרת מדינות ה-OECD במונחים של התפוסה בבתי החולים. השילוב של תנאי עומס, מחסור בסגל הסייעודי וכן הלאה, הביא להכפלת שיעור הישראלים המתים ממחלות זיהומיות במהלך שני העשורים האחרונים. שיעור התמותה ממחלות זיהומיות בישראל כיום גדול ב-73% מהמדינה הממוקמת במקום השני ב-OECD. מספר הישראלים המתים ממחלות זיהומיות בכל שנה גדול פי 10-12 ממספר ההרוגים בתאונות דרכים בשנה.

תרשים 6

הוצאה ציבורית אזרחית

הוצאה של הממשלה הרחבה פחות הוצאה לביטחון ותשלומי ריבית ונטו, כאחוז מהתמ"ג, 1960-2016

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
 נתונים: נתונים: OECD, הבנק העולמי ובנק ישראל

למרות טענות חוזרות ונשנות שהוצאות הביטחון הגבוהות של ישראל אינן משאירות מספיק תקציבים לטיפול בבעיות שורש כלכליות-חברתיות, העובדות מראות תמונה אחרת. מה שהתרחש במהלך ארבעת העשורים האחרונים נבע משינוי משמעותי בעדיפויות הלאומיות של ישראל – מהתמקדות בטובת הכלל להעדפת אינטרסים סקטוריאליים, עסקיים ו/או אישיים. גם לאחר ניכוי הוצאות הביטחון ותשלומי ריבית ונטו, ההוצאות האזרחיות של ישראל היו גבוהות מממוצע ה-OECD לאחר מלחמת ששת הימים, ונותרו מעל ה-OECD עד אמצע שנות השמונים (תרשים 6). מאז ועד לתחילת שנות ה-2000, ההוצאות האזרחיות של ישראל היו דומות לממוצע ההוצאות האזרחיות ב-OECD. במילים אחרות, התרחקותה של ישראל מן הנורמות של

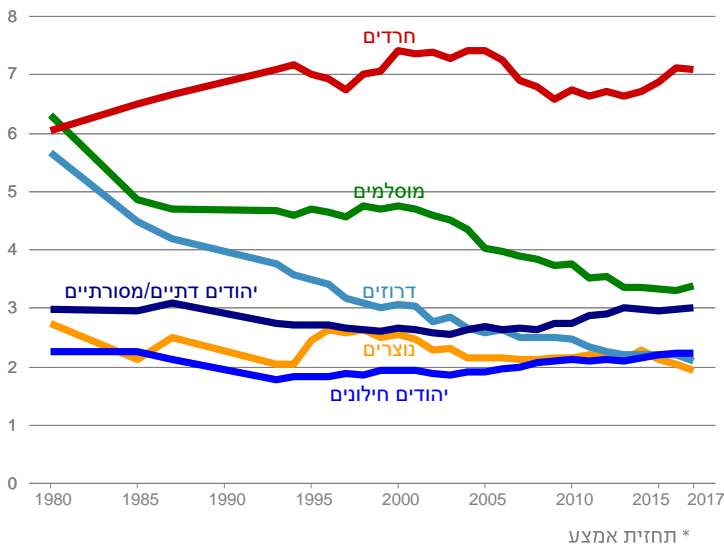
העולם המפותח בכמה מהתשתיות הכלכליות-חברתיות החשובות התרחשה בזמן שבו היו הוצאותיה האזרחיות של ישראל גבוהות או דומות לממוצע ה-OECD. משאבים ברמה הלאומית לא חסרו. הם פשוט הופנו למקומות אחרים.

השינוי הפוליטי

הקמת הממשלה החדשה ב-1977 לא התאפיינה רק בעלייתה של מפלגת הליכוד במקום מפלגת העבודה. היא גם סימנה תפנית חזקה ימינה של היהודים הדתיים. המפלגה העיקרית שייצגה את היהדות הדתית, המפד"ל (שהייתה קודמתה של מפלגת "הבית היהודי" של ימינו), נעה חזק ימינה. היא החליפה את השותפות רבת השנים שלה עם מפלגת העבודה בברית – הנמשכת עד היום – עם הליכוד. גורם נוסף שאפשר את עליית הליכוד לשלטון ב-1977 היה החלטתה של המפלגה החרדית, אגודת ישראל, להצטרף לממשלה בפעם הראשונה בהיסטוריה. מפלגה זו והרכביה העתידיים, שייצגה בעיקר יהודים ממוצא אשכנזי, תוגברה בהמשך על ידי ש"ס, מפלגה חרדית גדולה נוספת המייצגת בעיקר יהודים ממוצא ספרדי

תרשים 7
פריון ילודה בישראל

ממוצע ילדים לאשה, 1980-2017

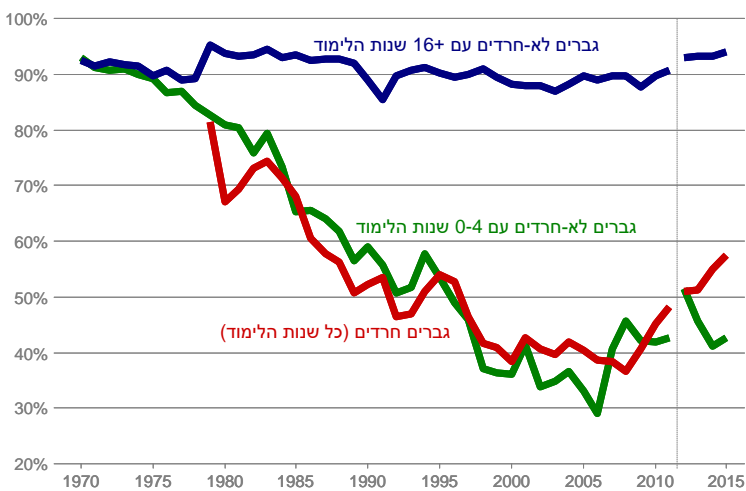
מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה וחליחל (2018)

שאינם חרדים (והנוצרים), עלה פריון הילודה בקרב החרדים בילד שלם (תרשים 7). מספר הילדים הממוצע לאישה חרדית עלה מ-6.05 בשנת 1980 ל-7.07 ילדים ב-1990 (חליחל, 2018). עשור לאחר מכן, בשנת 2000, הגיע פריון הילודה של החרדים ל-7.42 ילדים לאישה ואז התייצב.

באותה עת ירדו שיעורי התעסוקה בקרב גברים חרדים בגילי העבודה העיקריים (35-54) מלמעלה מ-80% בסוף שנות השבעים לפחות מ-40% בתחילת שנות ה-2000 (תרשים 8). כנקודת ייחוס, שיעורי

תרשים 8
שיעורי תעסוקת גברים, 1970-2015*

גילאי 35-54, לפי מספר שנות לימוד**

* בשנת 2012 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ערכה שינוי בשיטת המדידה של סקרי כח אדם.

** בשנים 1970-1978 הנתונים עבור כל שנות הלימוד כוללים חרדים. מ-1979 ואילך החרדים מוצגים בנפרד.

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

שרובם לא גדלו כחרדים. ש"ס נכנסה לכנסת בפעם הראשונה ב-1984. המפלגות החרדיות הללו, שמעולם לא היו חברות בקואליציה לפני 1977, היו חלק מכל ממשלות ישראל כמעט מאז – ב-39 מתוך 42 השנים שחלפו מ-1977 – לרבות מספר קטן של ממשלות שלא בראשות הליכוד ששלטו בתקופה זו.

חברותן הכמעט-רצופה של המפלגות הדתיות והחרדיות בממשלות ישראל העצימה את השינוי בעדיפויות הלאומיות. הוצאות משמעותיות בגדה המערבית, בגולן, בסיני ובעזה (מאז, ישראל בצעה נסיגה משני האזורים האחרונים) לוו בהעברות ניכרות של כספים לאינטרסים חרדיים, החל מהגדלת תשלומי הרווחה ועד לסבסוד בתי ספר חרדיים המונעים לימוד של מקצועות הליבה מעבר לכיתה ח' מקבוצת האוכלוסייה הגדלה בקצב המהיר ביותר בישראל, בפער ניכר.

ההשפעה על החרדים, כדוגמא, לא בוששה להגיע. בתוך עשור אחד בלבד, בעוד שפריון הילודה בכל שאר קבוצות האוכלוסייה ירד בחדות (המוסלמים והדרוזים) או במתינות (היהודים

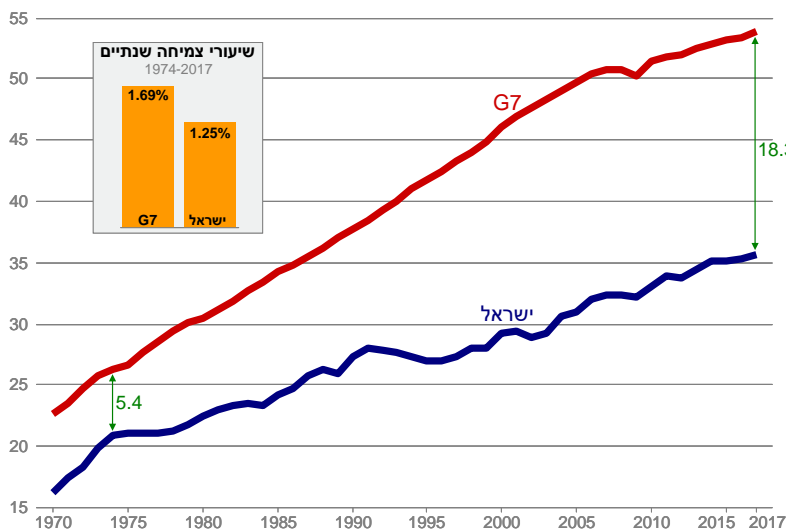
שאינם חרדים והנוצרים), עלה פריון הילודה בקרב החרדים בילד שלם (תרשים 7). מספר הילדים הממוצע לאישה חרדית עלה מ-6.05 בשנת 1980 ל-7.07 ילדים ב-1990 (חליחל, 2018). עשור לאחר מכן, בשנת 2000, הגיע פריון הילודה של החרדים ל-7.42 ילדים לאישה ואז התייצב. באותה עת ירדו שיעורי התעסוקה בקרב גברים חרדים בגילי העבודה העיקריים (35-54) מלמעלה מ-80% בסוף שנות השבעים לפחות מ-40% בתחילת שנות ה-2000 (תרשים 8). כנקודת ייחוס, שיעורי התעסוקה בקרב גברים שאינם חרדים בגילי העבודה העיקריים בעלי 16+ שנות לימוד – יהודים וערבים גם יחד – נותרו יציבים יחסית ועמדו על כ-90% לאורך מרבית התקופה. למעשה הירידה בתעסוקת הגברים החרדים היתה כמעט זהה לזו של גברים לא-חרדים בעלי השכלה נמוכה, או חסרי השכלה לחלוטין.

השינויים המבניים המהווים חלק מהותי מתהליך הצמיחה הכלכלית מתבטאים בעליה מתמדת בביקוש לעובדים משכילים ומיומנים – ומן הצד השני, ירידה יחסית בביקוש לבעלי השכלה נמוכה וחסרי מיומנות. בעוד שההשכלה שקבלו הגברים החרדים נשארה ברמה של כיתה ח', במקרה הטוב, המשק הישראלי צמח והביקוש לאנשים כאלה פחת מאד. השילוב של השכלה בלתי מספקת ושל העלייה בקצבאות ובתמיכות לאוכלוסייה החרדית הוביל יותר ויותר גברים חרדים בגילי העבודה העיקריים לבחור באי-עבודה כדרך חיים.

בעוד שגברים בעלי 0-4 שנות לימוד היוו כרבע מאוכלוסיית הגברים בגילי העבודה

תרשים 9
 פריון עבודה, 1970-2017

* תמ"ג לשעת עבודה *

* בדולרים של 2010 לפי יחס כח קנייה.

 מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
 נתונים: OECD, הלמ"ס ובנק ישראל

הפסיקה אף היא לעלות מאז 2015, ואפילו החלה לרדת לאחרונה (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2019). הצפת שוק העבודה באנשים בעלי מיומנות נמוכה פגעה במשק הישראלי. פריון העבודה (המוגדר כתמ"ג לשעת עבודה) בישראל הוא מן הנמוכים בעולם המפותח (בן-דוד וקמחי, 2017). ואם אין בכך די, פריון העבודה ב-"אומת הסטארט-אפ" מפגר יותר ויותר במשך עשורים מאחורי מדינות ה-G7 המובילות את העולם המפותח (תרשים 9). הצמיחה בפריון העבודה של ישראל עומדת על 1.25% לשנה מאז 1974, בהשוואה ל-1.69% בממוצע של מדינות ה-G7. הבדל זה, של כמעט מחצית נקודת האחוז בשיעורי הגידול השנתיים בפריון העבודה, פעל כריבית דריבית במהלך יותר מארבעה עשורים. כתוצאה מכך הפער בפריון העבודה בין מדינות ה-G7 לבין ישראל גדל ביותר מפי שלושה מאז אמצע שנות השבעים.

פריון העבודה הנמוך בהשוואה בינלאומית – בעוד שחלק מכח העבודה נמצא בחזית הטכנולוגיה העולמית – מצביע על השיעור הגבוה מאוד של בעלי מיומנות נמוכה בישראל המושך כלפי מטה את פריון העבודה הממוצע במדינה ביחס למשקים המובילים בעולם. המשמעות של פריון עבודה נמוך היא שכר נמוך, ועובדה זו מובילה להיבט בעייתי נוסף. כאשר ישראלים כה מעטים מגיעים לרמת הכנסה סבירה, נטל המסים הישירים מוטל באופן בלתי פרופורציוני על האנשים המשכילים יותר והמיומנים יותר במדינה. בעוד ששני עשירי העליונים ב-OECD נשאו על כתפיהם 50% מכלל תשלומי מס ההכנסה והביטוח הלאומי ב-2011 (הנתונים העדכניים ביותר שניתן להשיג), הרי שבישראל שילמו שני העשירונים העליונים 65% מתשלומי המסים הישירים.

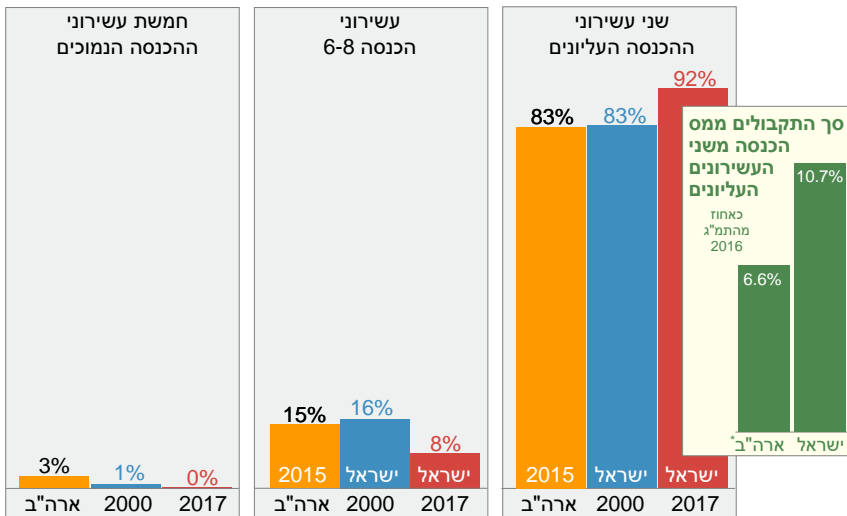
כשמתמקדים במס ההכנסה בלבד (תרשים 10), נמצא ש-92% מכלל ההכנסות ממס ההכנסה בשנת 2017 הגיעו משני עשירי העליונים בישראל (כנקודת ייחוס, ב-2017 ההכנסה הממוצעת ברוטו של מפרנס בעשירון התשיעי היתה 18,800 שקל בחודש). חמישים האחוזים התחתונים של האוכלוסיה בישראל היו עניים מכדי להגיע לרף התחתון של מס ההכנסה ולא שילמו מס כזה כלל. חלקם של שני העשירונים העליונים בסך תשלומי מס ההכנסה עלה מ-83% בשנת 2000. זהו שיעור דומה לשיעור הנוכחי בארצות הברית – מדינה חריגה נוספת ב-OECD – בשנים האחרונות. יתרה מזאת, סך מס ההכנסה ששילמו המשתכרים המשתכרים לשני העשירונים העליונים בארה"ב היה 6.6% מן התמ"ג בעוד שבישראל נטל מס ההכנסה על שני העשירונים העליונים כבד הרבה יותר, והגיע ל-10.7% מן התמ"ג.

העיקריים בישראל ב-1970, ירד שיעורם למספר זניח יחסית בשנות ה-2000. לעומת זאת, האוכלוסיה החרדית גדלה באופן אקספוננציאלי במהלך עשורים אלה.

המיתון הגדול בעקבות האינתיפאדה בתחילת שנות ה-2000 הוביל לקיצוצים נרחבים בתשלומי הרווחה. קיצוצים אלה אילצו ישראלים רבים בעלי השכלה נמוכה להיכנס לשוק העבודה בפעם הראשונה (בן-דוד, 2016). שיעורי התעסוקה בקרב בעלי ההשכלה הנמוכה ביותר – וביניהם החרדים – עלו בעקבות הקיצוצים. עם זאת, חוסר המיומנות שלהם והשכלתם הירודה לא השתפרו משמעותית.

כשיצאה ישראל מן המיתון החמור, חלה התאוששות חלקית בקצבאות הרווחה. כתוצאה מכך, פריון הילודה בקרב החרדים, שירד אל מתחת לשבעה ילדים לאישה, עולה בהתמדה במהלך העשור האחרון ועבר לאחרונה שוב את רף שבעת הילדים (תרשים 7). התעסוקה בקרב הגברים החרדים

תרשים 10
חלקם של עשירוני ההכנסה בסך התקבולים ממס הכנסה

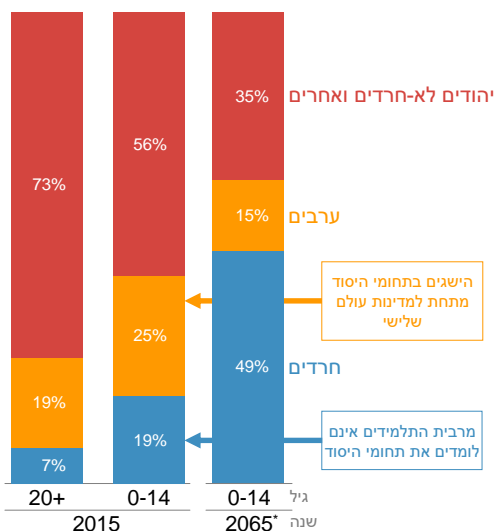
מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: ממשד האוצר וה-Center for Federal Tax Policy

כאשר לפער הגדל בהתמדה בפריון העבודה השפעה על השכר שישראלים יכולים לקבל במדינות המפותחות המובילות בהשוואה למה שהם משתכרים בישראל, ומכיוון שנטל המס הישיר הולך וגובר על כתפיהם, אין זה צריך להפתיע שמספר הולך וגדל של ישראלים משכילים ומיומנים עוזבים את המדינה – ובכך רק מאיצים תהליך דמוגרפי שכבר נמצא בעיצומו. על כל אקדמאי ישראלי שחזר לארץ ב-2014 היו יותר משניים וחצי אקדמאים שעזבו את המדינה (בן-דוד, 2019 – יתפרסם בקרוב). עד 2017 עלה מספר זה ליותר מארבעה וחצי אקדמאים שעזבו את הארץ על כל אחד שחזר אליה. בעוד שמספרם הכולל של הישראלים העוזבים אינו גבוה במיוחד ביחס לכלל האוכלוסייה, מספרים אלה נוגסים יותר ויותר בקבוצת הישראלים המשכילים ביותר.

מבט אל העתיד

תרשים 11 מתאר בצורה הטובה ביותר את התמונה הדמוגרפית המשתנה במהירות בישראל. על אף שהחרדים מהווים רק 7% מבני ה-20 פלוס בארץ, מהווים ילדיהם כמעט חמישית מקבוצת הגיל 0-14.

תרשים 11
השינויים הדמוגרפיים בישראל
כל מגזר כאחוז מהסה"כ*

* תחזית אמצע

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

באוירה הפוליטית הנוכחית, גוש הימין-דתי וגוש המרכז-שמאל אינם שוקלים להקים ממשלה ללא החרדים. מתוך האולטימטומים הרבים שמציבים החרדים כדי להצטרף לקואליציה, יתכן והתנאי הבעייתי ביותר מבחינת עתידה של ישראל הוא דרישתם שילדיהם – בעיקר הבנים – לא יהנו מהזכות הבסיסית ללימודי ליבה שעשויים לאפשר להם הזדמנויות תעסוקתיות כמבוגרים. אין בעולם המפותח מדינה אחת – מלבד ישראל – המאפשרת הפרה כזו של דרישות חינוך החובה שלה.

אם המציאות הפוליטית הנוכחית מציעה מעט אפשרויות לשינוי, ניתן רק לדמיין עד כמה מצומצמות יהיו האפשרויות לשינוי כאשר הילדים של היום יהפכו למבוגרים. ואם אין בכך די, התחזיות הדמוגרפיות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה צופות כי בתוך שני דורות בלבד יהיו כמעט מחצית מהילדים בישראל חרדים.

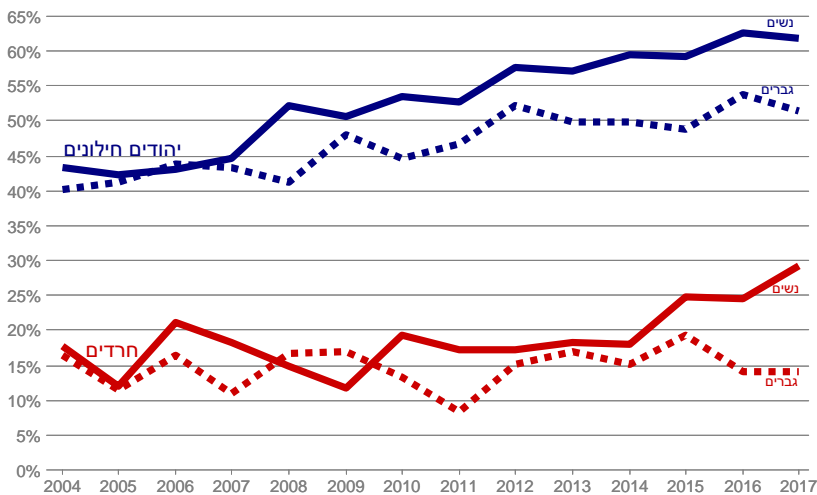
מלבד שלל ההשלכות שיהיו לתמהיל אוכלוסייה כזה על המרקם החברתי בישראל, לתחזית הדמוגרפית יש גם היבט כלכלי תמור. אם הילדים החרדים אינם לומדים את מה שנחוץ, מי יהיו הרופאים שיעניקו טיפול רפואי בעתיד ומי יהיו המהנדסים שיתחזקו את המשק המודרני – שלא לדבר על השאלה בהתמדה?

ישראלים רבים נוטים להפחית מחומרת האיום המרחף. הם מצביעים על חשיפתם ההולכת וגוברת של החרדים לעולם החיצוני – חשיפה שמנהיגי החרדים מנסים באופן כה נואש להגביל. המספר הגדל והולך של החרדים המעוניינים בהשכלה גבוהה מוזכר לעתים קרובות כדוגמא למודעות ההולכת וגוברת בקרבם לצורך בהשכלה. מנהיגי החרדים טוענים כי לימודי ישיבה קפדניים מאפשרים לבנים לעקוף את תהליך הלמידה הסטנדרטי של קבלת לימודי ליבה נאותים כילדים. טענה זו מנוגדת באופן מוחלט לממצאים האמפיריים בעבודותיו פורצות הדרך של זוכה פרס הנובל, גיימס הקמן, שהראה כי ככל שאדם מקבל חינוך טוב בגיל מוקדם יותר, כך יהיו התשואות הכלכליות בהמשך חייו גדולות יותר, ולהפך.

אין קיצורי דרך בחיים. כאשר ילד חרדי אינו לומד מדע או אנגלית כלל, וכאשר גודעים אפילו את המתמטיקה הבסיסית ביותר ואת שאר לימודי הליבה לאחר כיתה ח', הרי שלמרביתם הגדול אין סיכוי להגיע אי פעם לסוג המשרות ההכרחיות כל כך לקיומו של משק מודרני. לכן, בעוד שמספר החרדים הלומדים לתואר אקדמי עלה מ-4,000 בשנת 2009 לכמעט 10,000 בשנים האחרונות, אחוזי הנשירה שלהם גבוהים מאוד. כתוצאה מכך, חלקם של הגברים החרדים בגילי העבודה העיקריים שהם בעלי תואר אקדמי (תרשים 12) – אפילו ממכללות בעלות איכות נמוכה שבהן לומדים רובם – נשאר ללא שינוי מאז ראשית שנות ה-2000 (בקרב הנשים חלה עליה קלה בשנים האחרונות). בארצות הברית, שבה אסור לחרדים למנוע מילדיהם את

תרשים 12
 שיעור בעלי תואר אקדמי, 2004-2017

בגילאים 35-54

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
 נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

זכות היסוד ללימודי ליבה, חלקם של המבוגרים החרדים המחזיקים בתואר אקדמי (25%) גדול יותר מפי שניים משיעורם בישראל (12%).

מה שאולי נותן תקווה מתוך תוצאות הבחירות ב-2019 הוא חזרתה של המדינה לשתי מפלגות גדולות המהוות יחדיו רוב בכנסת. בעוד שיתכן כי תוצאות הבחירות הנוכחיות נובעות מהדעות הקוטביות על בנימין נתניהו, הן מציעות מפת דרכים אפשרית לעתיד. מרבית הישראלים הצביעו לשתי מפלגות שכביכול אינן שונות בהרבה זו מזו בכל הנוגע לאתגרים הפנימיים העצומים שמולם עומדת המדינה. העדיפויות הלאומיות של העבר הובילו לפיתוח התשתיות שהזניקו את ישראל לתוך העולם המפותח עשורים בודדים בלבד לאחר הקמתה – והיה זה השינוי בעדיפויות הלאומיות שהעביר את ישראל לתוואים הנוכחיים שאינם בני קיימא. עתידה של המדינה תלוי בנכונותו של הרוב שהצביע לשתי המפלגות הגדולות להתחיל לעבוד ביחד, ולהתחיל להתמקד בתמונה הגדולה ובעתיד הקולקטיבי.

מקורות

- בן-דוד, דן (2016), "השלכות כלכליות-חברתיות של איכות ההשכלה לעומת כמותה – לקחים מהניסוי הטבעי הגדול של ישראל בשנות האלפיים", מוסד שורש למחקר כלכלי-חברתי.
- בן-דוד, דן ואיל קמחי (2017א), "סקירה של מערכת החינוך הישראלית והשפעתה", מוסד שורש למחקר כלכלי-חברתי.
- בן-דוד, דן ואיל קמחי (2017ב), "האתגרים האסטרטגיים העיקריים של ישראל בתחום הכלכלי-חברתי ומוקדים מרכזיים לטיפול שורש", מוסד שורש למחקר כלכלי-חברתי, מזכר מדיניות.
- בן-דוד, דן (2019), "שינוי השיח – מדריך גרפי לבוחר הישראלי", מוסד שורש למחקר כלכלי-חברתי, מזכר מדיניות.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2019), יעדי תעסוקה ממשלתיים לרבעון 4/2018.
- חליחל, אחמד (2018), "פריון של נשים יהודיות בישראל לפי מידת הדתיות שלהן בשנים 1979-2017", נייר עבודה מספר 101, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

מוסד שורש הוא מכון עצמאי ובלתי-תלוי לחקר מדיניות. המוסד עורך מחקרים מבוססי עובדות ובלתי מוטים על המשק ועל החברה האזרחית בישראל. מטרת המוסד לסייע בהנעת המדינה לתוואי ארוך טווח בר-קיימא, המעלה את רמת החיים בישראל ומקטין את הפערים בה. לקידום מטרה זו, מוסד שורש מספק מידע למקבלי ההחלטות המובילים בישראל ולציבור הרחב במדינה ומחוצה לה באמצעות תדריכים ופרסומים ברורים ונגישים על מקורן, אופיין ומימדיהן של סוגיות שורש מולן ניצבת המדינה. המוסד מציע חלופות מדיניות לשיפור רווחת כל חלקי החברה בישראל וליצירת הזדמנויות שוות יותר לאזרחיה.
